

Antonio Ramos Varela. Noticia dun intelectual libertario esquecido*

Eugenio Otero Urtaza

NOTA DA DIRECCIÓN

No mes de outubro ou novembro de 2008 tiven unha chamada telefónica dunha parente miña, Pilar Briones Varela, interesándose porque eu coñecese unha documentación que ela custodiaba dende había moitos anos e que herdara de seu irmán Cesáreo, morto en 1967. Visitada na súa casa, ensinounos á miña muller, Blanca-Ana Roig Rechou, e a min un bo mangado de papeis vellos, a maioría manuscritos, nos que así como iamos lendo, se desvelaba pouco e pouco unha personalidade de cerna filosófica e literaria de indubidábel interese. Eran inéditos de Antonio Ramos Varela, a quen hoxe damos a coñecer, grazas ao concurso de Eugenio Otero Urtaza, experto estudioso das Misións Pedagóxicas, a quen non dubidamos en ofrecerlle todo o material que agora comeza a ver a luz pública e que eu revisei persoalmente, mentres os escaneaba, embebido polo que estaba a descubrir, durante as vacacións de Nadal, que me pasaron case desapercibidas debido á urxencia que Pilar amosaba por ver os escritos do seu amigo en letra impresa. Debido a isto, decidimos abrir unha sección que xa existía para os arquivos de Rafael Dieste e que agora pasa a titularse “Dos arquivos de Cesáreo Briones Varela”, pois foi este, practicamente, o único amigo de Ramos, a quen tiña Cesáreo en moita estima e a quen admiraba profundamente. Vaia o noso agradecemento para Pilar Briones (que acaba de cumprir felizmente os noventa e oito anos) por poñer nas nosas mans tan delicada documentación.

ANXO TARRÍO VARELA

297

A Pilar Briones Varela, por gardar a memoria dun home libre, ao que non o deixaron ser libre.

Presentación

Entre o 11 de agosto e o 17 de decembro de 1933, percorría Galicia unha expedición de oito mozos levando o alento da cultura á xente humilde das vilas e aldeas que vivía allea e desconnectada dos cambios que abría a República. Ían

---

* Este estudo está feito no marco do proxecto de investigación que a Fundación Francisco Giner de los Ríos está desenvolvendo para recuperar a memoria cultural das Misións Pedagóxicas da II República.

de vila en vila enviados polo Padroado das Misións Pedagóxicas que presidía Manuel Bartolomé Cossío. Levaban libros e un gramófono no que poñían discos ou cantaban cos labregos e mariñeiros as súas cancións e algún romance para o que incluso escribiron e debuxaron aleluias; proxectaban películas documentais nas que se vían as grandes cidades do mundo e algunha outra cómica de Charlot, e levaban un museo de pintura ambulante no que se expoñían unhas excelentes copias de cadros da escola clásica española: Berruguete, El Greco, Velazquez ou Goya, entre outros. Ao chegar a Malpica estrearon un teatro de monicreques, que axiña se convertería nun novo servizo do Padroado. O director do equipo era Rafael Dieste, que desenvolvía así un labor que xa iniciara pola súa conta Rodríguez Cadarso, con quen fixera contactos para non interferir nas actividades que emprendera a propia universidade. El estaba alí grazas a unha entrevista que mantivera con Pedro Salinas, que quedou sorprendido con aquel galego que quería percorrer vilas e aldeas de toda España para estudar a súa linguaxe coloquial e o propuxo a Cossío quen, despois de participar en varias expedicións, encargáralle dirixir aquela primeira incursión en Galicia.

298

Os sete compañeiros que levaba Dieste, tiñan unha inquietude intelectual e artística moi viva, conforme ao mundo que se lles abría naqueles anos de cambios trepidantes: Ramón Gaya (1910-2005), Arturo Serrano Plaja (1909-1979), José Val del Omar (1904-1982), Antonio Sánchez Barbudo (1910-1995), Cándido Fernández Mazas (1902-1942), Xosé Otero Espasandín (1900-1987) e Antonio Ramos Varela (1903-1945). É impresionante pensar no cúmulo de intelixencia que contiña esta amizade errante, e logo descubrir como as circunstancias vitais e as traxedias que producen as guerras marcan a evolución das súas traxectorias vitais, e os esporellan en sortes distintas. De todas estas persoas, agás de Antonio Ramos Varela, podemos atopar unha ampla bibliografía, e compoñer algúns trazos que nos permiten analizar as inquietudes e preguntas que se facían naqueles meses de convivencia, pero de Ramos nin sequera coñecemos unha fotografía.

Fisicamente Antonio Ramos era moreno, baixiño e con lentes de cristal groso; de mirada dura, falar pausado e aspecto de pouca saúde. Moi coidado na vestimenta, a súa presenza “impoñía” e na intelectualidade santiaguesa era coñecido como o Sócrates Taciturno, unha intelectualidade que polo demais el desprezaba por considerar que estaba moi influenciada pola Igrexa. Non era moi sociábel e tiña unha idea moi pexorativa dos seus concidadáns “os que vía

coma monstros e caricaturas”. Pensaba que ninguén en Compostela estaba a súa altura e amosábase pouco comunicativo¹. Practicamente o único amigo que tiña era Cesáreo Briones. Non se coñece que tivese relación amorosa con ningunha muller e sabíase un home feo e non desexado, aínda que lle gustaba Pilar, a irmán de Cesáreo, a quen lle fixo unha sentida dedicatoria do seu único libro, *Un suceso en los arrabales*². Durante estes anos mantivo varios debates escritos co seu “Querido Dieste”, dos que só se conservan retallos incompletos, moi difíciles de contextualizar, pero que apuntan a inquietudes anímicas que remexe con obstinación e expresa cunha prosa densa, regalada con xenerosidade. Un fragmento dunha desas notas pódenos acercar ao seu mundo interior, do que fai partícipe ao escritor rianxeiro:

Heme aquí respirando el sosiego de una hora remota, entre exquisita y trascendental. La hora de reposo de un provincial romano de la decadencia que busca en la disciplina literaria y en la comunión panteísta con la naturaleza la razón de vivir que ya no encuentra en la Roma decrepita. Y, claro está, lo mismo que le sucede a aquel hombre, me acontece a mí: no encuentro que me aquiete el ánimo ni la mansedumbre con que se refrena a mi alrededor el tumulto del paisaje ni el ámbito reverente –donde vibra una abeja dorada en un rayo de sol– que abren para mí estos árboles, ni la gracia con que el mar, en una danza lánguida, ora se me ofrece ora se me hurta³.

299

Sen dúbida Antonio Ramos merece unha atención que até agora non se lle prestou. Tiña unha cultura ampla e enciclopédica, máis filosófica que literaria, e amosa unha fonda erudición no mundo clásico e boa formación matemática, así como unha ollada aguda ante os problemas sociais. Sabía alemán e francés e mantiña unha relación epistolar con algúns pensadores xermanos, pero non sabemos se viaxou algunha vez por Alemaña. Non é cuestión de insistir máis no seu valor como intelectual para comunicar que hoxe temos felizmente recuperados un conxunto moi interesante de escritos inéditos grazas a Pilar Briones Varela, quen leva moitos anos conservándoos⁴. Un arquivo salvado do fanatismo dos falanxistas que en máis dunha ocasión entraron violentamente

---

¹ Facemos esta descrición conforme aos datos que nos facilitou Pilar Briones Varela.

² Cando entrou a formar parte das Misións Pedagóxicas, Ramos escribiu unha carta a Pilar Briones dicíndolle que quería casar con ela. O exemplar do libro está perdido, aínda que lembra o texto da dedicatoria: “Sea este libro para ti y para mi un testimonio de amor cordial”.

³ Arquivo de Pilar Briones. Esta nota dirixida a Dieste, está incompleta. Talvez non lla enviou nunca, ou é un borrador doutro texto. No actual estado da investigación atopamos todos os textos dirixidos a Dieste incompletos.

⁴ Agradézolles a ela e a Anxo Tarrío e Blanca-Ana Roig a confianza que puxeron en min para analizar os contidos desta documentación.

na casa dos seus pais buscando eses papeis que compartía, nalgúns casos até con dificultades de establecemento de autoría, co irmán de Pilar, Cesáreo Briones. Antonio e Cesáreo eran libertarios próximos á FAI santiaguesa, intelectuais fornecidos por unha esperanza nun cambio fondo da Humanidade; nunha emancipación de todas as formas de tiranía que os aires de liberdade que chegaban coa República parecía poñer máis cerca, e coido que é tempo de recuperar un pensador dun talle intelectual insólito, que por ter moi escasa obra publicada estaba esquecido.

Memoria biográfica dun pensador incómodo

Antonio Ramos Varela naceu no Ferrol o 27 de outubro de 1903. Fillo dun militar de infantaría de mariña que se xubilaría como coronel⁵, a familia trasladouse a Santiago cando Ramos era moi novo, comezando o bacharelato no curso 1913-1914. Por algunha razón non fixo os estudos seguidos e tivo problemas para aprobar a Ética da que foi examinarse ao instituto de Pontevedra en febreiro de 1921, sen conseguilo, até que por fin logrou aprobala en Santiago en setembro dese ano. Acada o título de bacharel o 25 de maio de 1922. Pero xa o 8 de maio aparece matriculado na Facultade de Ciencias nas materias de Física Xeral, Química Xeral, Mineraloxía e Botánica, e Zooloxía Xeral, pero non cursou nin aprobou ningunha delas⁶. Entre 1922 e 1930 é para nós a etapa que menos sabemos da súa vida. Parece que volveu a Ferrol e escribíase con Ernst Goldbeck con quen se viu en maio de 1927. Regresou a Santiago cara a 1930, comezando a súa amizade con Cesáreo Briones⁷; pero pouco sabemos da súa vida ata 1933, no que aparece nesta expedición polo pobos galegos. Sen dúbida trataba a Luís Tobío Fernández e a Ánxel Casal quen lle imprimou en Nós *Un suceso en los arrabales* nas edicións “Resol” de Arturo Cuadrado, e mantiña moita amizade con Santiago Montero Díaz, fre-

---

⁵ O pai, que cando nace Antonio Ramos era primeiro tenente de infantaría de mariña, chamábase Marcelino Ramos López. A nai chamábase Pilar Varela Sánchez, ambos os dous nados en Ferrol. Alí vivían na rúa do Castañar 37. Por liña paterna, conforme se di no certificado de nacemento os seus avós eran Andrés Ramos Díaz, natural de Cobas, e Dona Ventura López Díaz, natural de Mandiá. Por parte de nai o seu avó era Antonio Varela Sánchez e avoa, descoñecida. A nai de Ramos, conforme a testemuña de Pilar Briones, chegou a ter dezaseis fillos, dos que sobreviviu como adulto tan só Antonio.

⁶ AHUSC, Exp. 1159.

⁷ É posíbel que xa se coñeceran con anterioridade, tanto do instituto santiagués como da Facultade de Ciencias na que Cesáreo estivo matriculado entre 1923 e 1925.

cuentando as conversas do Café Español xunto a Luís Manteiga, Luís Seoane ou Carlos Maside⁸. Con outros mozos, mais novos ca el, como José María Castroviejo ou Gonzalo Torrente Ballester acabaría en malas relacións, incluso de inimidade fonda. Torrente, despois da Guerra tense referido ao anarquismo intelectual de Cesáreo e Ramos con certa displicencia: “Nunca los he visto con un obrero de paseo”, comentaríalle nunha ocasión a Pilar Briones.

A actividade das Misións Pedagóxicas suxestionou a Ramos, que a principios de 1934, vai participar noutra misión en Turégano y Cantalejo (Segovia), con Dieste, Gaya e Cándido Fernández Mazas, no que continúan ensaiando o teatro de monicreques. Logo, no mes de abril, viuse traballando con dúas persoas moi distintas intelectualmente das que tiña costume de frecuentar: Eusebio J. Lillo Rodelgo e César Prieto⁹ en Aldeaseca (Ávila), para poucos días despois dirixir el mesmo unha misión pedagóxica, en Martín Muñoz de las Posadas e outras vidas segovianas e abulenses nas que foi acompañado por Manuel Díez Tortosa¹⁰. Rematado o curso regresa a Galicia para participar nas misións da Coruña que organizou Manuel Díaz Rozas, e a de Pontevedra que foi dirixida por un inspector que acababa de chegar a Galicia, José Muntada Bach. En ambas as dúas estivo acompañado por Javier Farias.

301

Coa Revolución de Asturias, as Misións Pedagóxicas víronse prexudicadas por unha campaña da dereita parlamentaria na que se lles botaba a culpa de alentar falsas ilusións no campesiñado coas súas campañas de lectura. O presuposto diminuíu en 1935, e Ramos xa non tivo tantas oportunidades de participar nestas expedicións, aínda que no Padroado estaba moi ben considerado, como testemuña unha carta que lle escribe Luis Santullano o 4 de marzo dese ano, e que descobre que tanto el como Cossío confiaban plenamente na súa capacidade intelectual para organizar misións pedagóxicas, aínda que, ao parecer, o desbordaban os trámites administrativos:

---

⁸ E. Fernández e D. Pereira. 2004. *O anarquismo na Galiza (1870-1970)*. Apuntes para unha enciclopedia. Santiago de Compostela: Edicións Positivas, p. 208.

⁹ Eusebio J. Lillo Rodelgo era entón o inspector xefe da Instrución primaria da provincia de Toledo. Intelectual católico, sensíbel e moi cultivado, pasou ás filas franquistas ao comezo da Guerra Civil. Non teño outros datos sobre César Prieto, agás que nunha ocasión confundino, falando con Dieste, con Miguel Prieto. Eu tiña 26 anos e todo o que me falaba das misións era unha novidade, pero notei que mentres se refería a Miguel Prieto (entón unha persoa descoñecida para min) con moito afecto, fixo un ricto de desprezo ao falar de César Prieto, con quen coincidira nalgunha ocasión.

¹⁰ A Misión de Aldeaseca se celebrou entre o 12 e o 18 de abril de 1934. A Misión de Martín Muñoz de las Posadas e outras vilas, entre o 25 de abril al 7 de maio de 1934.

Aunque la carta de usted era sólo para mí, creí conveniente leérsela al señor Cossío para que conociera la posición de usted. Desde luego el señor Cossío y yo estamos conformes en que a usted le sobra talla intelectual para proceder autónomamente, sin tutela. En este aspecto de su colaboración no puede haber duda alguna, pues conocemos su talento y cultura. En lo que ya permitirá usted que tengamos alguna reserva es respecto a las condiciones administrativas de usted, de las que usted ciertamente nunca ha presumido. Por esto, en interés de las cosas y en el deseo de que usted se despreocupe de menesteres burocráticos que tanto le fastidian, sería conveniente que le acompañase siempre algún colaborador más práctico en el manejo y ordenación de papeles de modo que evite a usted las dificultades que luego necesariamente han de complicar su relación con la Habilitación y Secretaría.

Nos meses que pasou en Madrid é probábel que se integrase nas conversas que se organizaban na casa de María Zambrano, nas que estaban Dieste e Sánchez Barbudo, entre outros. En Madrid tamén coñeceu a Unamuno, quen quedou sorprendido de que en provincias houbera persoas tan extraordinarias (é moi posíbel que falasen sobre Kierkegaard) como deixou constancia nalgún dos seus artigos en *El Sol*. Despois das súas experiencias nas misións pedagóxicas, sen ingresos e cunhas relacións moi difíciles co seu pai, que debía estar moi desgustado coas ideas e modo de vida do fillo, regresou a Compostela posibelmente nos primeiros días de outubro de 1934. Co estalido da Revolución de Asturias foi desterrado ao Ferrol dende o día 27 de outubro até o 3 de decembro, e á volta empezou a dar clases no Colexio de San Buenaventura, na rúa Conga 1, que dirixía Manuel Ríos Noya. Quizais neses meses decatouse de que necesitaba un título para ter mellores opcións de futuro e fixo a matrícula do primeiro curso da Facultade de Filosofía e Letras, pedindo a exención de taxas cos seguintes argumentos:

Que vive emancipado de sus progenitores, dedicado a la enseñanza privada y eventualmente a viajar con destino a las Misiones Pedagógicas.

Que no percibe socorro económico por ningún concepto.

Que no percibe sueldo, gratificación, excepto durante los períodos de actuación en las mencionadas Misiones Pedagógicas, ni retiro del Estado, Provincia o Municipio, ni de entidad alguna oficial o privada.

Que su medio de vida lo constituye la enseñanza privada y eventualmente la gratificación, percibida en viaje durante su actuación en las Misiones Pedagógicas, y tan solo mientras el viaje dura.

Que no posee otro oficio o profesión por el cual perciba ninguna clase de ingresos.

Que no puede sufragar los gastos de la Matrícula ordinaria en la Universidad por no ser suficientes¹¹.

Conforme esta solicitude quería examinarse do primeiro curso de Lingua e Literatura Latina, Historia da Cultura, Francés, Lingua e Literatura Españolas e Introducción á Filosofía, pero non consta que finalmente se presentase. Era persoa difícil para acomodarse a unha vida académica convencional é posibelmente foi a clase con moita irregularidade nun ambiente que se afastaba pouco a pouco do impulso que lle dera a institución Rodríguez Cadarso; e ademais debía sentir desprezo por uns profesores os que consideraba “viejos alelados, históricos doctores decorados con un superficial barniz de ciencia teutona, o rudos seminaristas machacones”.

Estaba en Compostela cando o día maldito do 18 de xullo de 1936 se produciu a sublevación militar. Primeiramente Ramos dirixíuse ao Concello xunto a algúns compañeiros, intentando organizar a defensa da cidade, para o que requisaron armas, pero decontado se decatou de que non había nada que facer e fuxiu ao monte Pedroso en compañía de Cesáreo e outros dous mozos: Luís García Pazos, e Cándido Sánchez. Permaneceron cinco ou seis días xuntos, pero logo quedou el só. Regresou secretamente á súa casa a finais do mes de xullo e permaneceu alí agachado durante uns 20 días¹², pero volveu ao monte e se refuxiar en alpendres e palleiras e comendo o que lle daban algunhas familias labregas. Acosado pola fame e o frío, a finais de outubro decidiu entrar en Santiago e esconderse primeiramente na pensión de Juanita Pontes Figueira, na rúa de San Fiz. Pouco despois marchou a outra na rúa do Franco. Alí permanecía sen saír até que o dono, sospeitando, deulle un prazo de tres ou catro días para se procurar outro aloxamento. Súa nai, coa axuda de Francisco Lorenzo, trasladouno o 13 de decembro, metido nun baúl, a unha pensión no número 11 da rúa das Orfas que rexentaba Jorge Rodríguez Orduña¹³. Alguén deu un sopro á policía, que se presentou para detelo o día 14. Antes de subir os gardas, a dona do hostaleiro, Elvira Vilas Pereira, deulle un berro: “Señor, veñen por vostede, veñen por vostede”. Non fixo resistencia malia ter debaixo do colchón unha pistola cargada e montada. No cacheo ato-

¹¹ Instancia dirixida ao decano da Facultade de Filosofía e Letras, datada o 25/IV/1935.

¹² Vivía na rúa Cantón de San Bieito, 2, 3°. Escapou antes de que chegase a policía a rexistrar a casa.

¹³ A documentación de referencia sobre a súa detención e xuízo, atópase no arquivo do Tribunal Militar da Coruña, Leg. 43, causa núm. 1342/36. O dato do traslado dentro dun baúl foime proporcionado por Pilar Briones.

páronlle uns papeis manuscritos nos que expresaba ideas contra os sublevados e nos que se pode apreciar a súa decepción cos amigos que pasaran ao fascismo, como Santiago Montero Díaz¹⁴. Ao final escribira un abecedario grego coa súa equivalencia en caracteres latinos que nas dilixencias entendeuse que era unha clave secreta e revolucionaria!¹⁵.

Despois de rematar o interrogatorio, na soidade do calabozo, cortouse as veas do antebrazo esquerdo nun intento de suicidio e foi trasladado ao hospital. Na declaración dixo que se o ían fusilar non quería molestar máis. No informe que a comandancia militar mandou ao xuíz instructor se lle cualificaba de filiación anarco sindicalista e suxeito perigoso, gran propagandista dos seus ideais e de moi ascendente pola súa vasta cultura, figurando na listas marxistas de indesexábeis fuxidos. O fiscal considerouno un home de “algunas letras que se cree un ser superior e incomprendido”, que bota a súa bile en “libelos o periódicos de pocos y atrabiliarios lectores”. Un tipo de homes, continúa dicindo, que en épocas revoltas, para adquirir notoriedade, se aferran ao primeiro ideal avanzado que atopan constituíndose en “portavoces de las más depravadas o irrealizables doctrinas con tal de tener personalidad o influencia sobre alguien”, e que ademais de inducir aos feitos coas súas ideas foi un elemento de acción ao capitanear un grupo pequeno armado. O avogado defensor rexeitou que fose un suxeito perigoso, tratouno de psicótico e subliñou que o eu pensamento era “antimarxista” como testemuñaban os seus traballos literarios¹⁶. Foi condenado a morte o día 30 de decembro de 1936.

304

---

¹⁴ Nestes papeis dise: “Haber conocido a estas mismas juventudes intelectuales, que fueron ‘comunistas’ cuando la avidez de los mercados puso de moda la revolución rusa, inundando los escaparates de literatura ‘roja’, y se volvieron fascistas cuando a un intelectual decadente se le ocurrió imitar en Madrid a Marinetti”. Quero agradecer ao historiador Dionisio Pereira que me dese noticia da existencia deste documento.

¹⁵ Literalmente a dilixencia de comparecencia di: “Seguidamente subieron al tercer piso de la casa, apareciendo, al entrar el compareciente, el expresado Ramos Varela al que, después de darle el alto, procedió a cachear, ocupándole quince cuartillas escritas a mano relativas a propaganda extremista, una de ellas, al parecer, con una clave; varios tubos de medicamento; una cinta pequeña con los colores de la Bandera Nacional; una fotografía suya; varios trozos de un escrito en idioma extranjero, y la fotografía a que se hace referencia anteriormente, está hecha con la fisonomía que tiene actualmente el detenido, muy distinto del habitual”. Polo que afirmamos máis arriba, lamentamos que esa fotografía estea actualmente perdida. No xornal *El Compostelano* do día 16 de decembro publícase unha crónica da súa detención.

¹⁶ Compre destacar os argumentos do defensor para describir o perfil psicolóxico de Ramos: “Su carácter hermético no se presta a bullangueras propagandas mitinescas. El Psiquiatra tendría aquí un buen caso que estudiar. Las mismas cuartillas que obran unidas a los autos, dicen, mejor que cualquier dictamen pericial y como prueba palmaria, de la existencia de morbosidades patológicas. Es noctívago impenitente. Solitario o con un limitadísimo círculo de amistades. Reconcentrado en sí mismo. Epileptoide”.

O 12 de xaneiro de 1937 foille conmutada a pena capital pola de reclusión perpetua e permaneceu no presidio de Santiago até que o 15 de decembro de 1938 foi trasladado á Coruña. Naquelas circunstancias non deixou a súa actividade intelectual enviando un artigo ao semanario *Redención*, único periódico que podía circular polas prisións franquistas, que lle foi publicado, pero cunhas iniciais arbitrarias. Ramos escribiulle unha carta ao director do presidio no que ademais de protestar pola omisión do seu nome, queixábase de que non lle enviaran outros dous artigos a ese semanario, argumentando que dentro do presidio quería ter a limitada liberdade de “entregarse a un humilde y solitario esfuerzo intelectual olvidado en un rincón no mucho mayor que el que necesita una araña para tender una tela”¹⁷.

Mentres, agravóuselle o proceso tuberculoso pulmonar que tiña xa de antes. Cesáreo¹⁸ quixo visitalo pero a policía prohibiulle ir velo, e mandou a seu irmán Carlos, quen o atendeu como médico e constatou a gravidade da doenza. O 16 de febreiro de 1943 foille conmutada a pena por seis anos de prisión menor e o 6 de marzo quedou en liberdade provisional¹⁹. Na porta do presidio esperábo Cesáreo que, como non podía levalo a ningunha parte, levouno ao café Derby. Alí, despois dalgunhas xestións, logrou que fose acollido na casa de Lorenzo Zúñiga, e organizou unha colecta entre os amigos para cubrir os gastos. Nela participaron Baltar, Besada, García Sabell, Villameá e outros²⁰. Houbo que manter tamén a súa nai, a quen non lle concederon a pensión que lle quedara ao marido²¹. A súa saída do presidio provocou un movemento entre o clero compostelán e varios sacerdotes foron visitalo ofrecéndose a confesalo, ao que se negou, e só a un que lle pareceu bondadoso díxolle que, se chegase o momento, chamaría. Na casa de Zúñiga,

¹⁷ Borrador de carta de protesta ao director do presidio. Arquivo de Cesáreo Briones.

¹⁸ Despois da súa fuga, Cesáreo escondeuse na súa propia casa. Sabendo que andaban na súa procura para pasealo, presentouse ao xefe da Falanxe santiaguesa, que era veciño seu, e entregouse dicíndolle que era amigo de Santiago Montero Díaz. Protexido por un militar franquista, pasou a Portugal o 7 de outubro e despois de estar preso en Porto, regresou para participar na loita contra o bando franquista en Asturias, pero finalmente foi detido en Trubia coa caída da fronte Norte. Encerrado nun campo de concentración en Luarca, foi condenado a cadea perpetua e liberado en 1941, data na que supoñemos quixo visitar a Antonio Ramos. *Vid.*, J. V. Martí Boscá. 2008. “El sindicato de sanidad de Santiago de Compostela, 1931-1936: una experiencia frustrada, *FerrolAnálisis*, 22, p. 233.

¹⁹ Malia extinguirse a pena o 13 de decembro de 1942, non saíu até esa data en “prisión atenuada”, e a liberdade definitiva concedéuselle o 9 de maio de 1943. Fixou a súa residencia na rúa de Santo Agostiño, nº 6, de Santiago de Compostela.

²⁰ Nomes citados conforme recordos de Pilar Briones.

²¹ O pai morrera cando el estaba preso.

aínda tivo folgos para lle dar clases de francés á filla, e tapába a boca cun pano cando tiña que acercarse a ela. Morreu o 19 de xaneiro de 1945.

A angustia de vivir no mundo dos límites

Sen dúbida foi un pensador vigoroso, dramaturgo, narrador e ensaísta en lingua castelá cunha prosa afoutada e varuda; porén só se coñecen dúas publicacións súas. A obra de teatro xa mencionada: *Un suceso en los arrabales (estampa dramática en un acto)*²², e o artigo “Notas en torno a Sören Kierkegaard: el concepto de la angustia y la categoría psicológica de la ambigüedad”²³. Ambas as publicacións apareceron no tempo en que se integrou na misión pedagóxica de 1933. Só con estes dous traballos coñecidos, Ramos Varela pódese considerar a carón de todos os seus compañeiros. *Un suceso en los arrabales* é unha reflexión sobre o mundo dos límites; unha estampa dramática interpretada só por mulleres, na que o argumento xira arredor de Rosa, unha moza fermosa, que morre a pedradas a mans das outras mulleres que non soportaban que mentres elas tiñan a pel engurrada, Rosa chegaba sempre coa cara lavada e fresca. O que resulta especialmente atraínte desta obra de Ramos é que ten unha introdución e un epílogo (que van moito máis alá do que o público pode contemplar na escena) nos que crea un “decorado intelectual” que sitúa mentalmente o lector no mundo que quere expresar. Así, no capítulo introdutorio, que titula “Espíritu del escenario”, fai unha disertación sobre ese espazo que media entre o campo e a cidade, un foxo cheo de despoños no que os seus moradores perderon a conciencia da tradición campesiña pero atopan un abismo que lles impide acadar de cheo os goces da vida urbana, no que empeza dicindo:

El campo es como el mar, la ciudad es como un barco parado en el mar. Y aunque el núcleo, los altos bloques del centro son limpios y resplandecientes bajo el sol, los flancos son sucios, como de embarcación carbonera: el agua, en torno a ellos, es también sucia, negra, oleosa: llegan rieles curvos-corrientes perezosas.

Aquí la ciudad despeña sus detritus, desde la altura escarpada y uniforme de las grandes construcciones resplandecientes bajo el sol. Y estos detritus son las casas del suburbio, diminutas y deformes, como setas. La ciudad las

²² Santiago de Compostela, Ediciones “Resol”, 1933 105 pp. O colofón di: *Rematouse de imprimir en “NÓS, Publicacións Galegas e Imprenta” Rúa do Vilar, 15, Santiago o XVI de Maio de MCMXXXIII. A cuberta amosa un debuxo sen mención de autor.*

²³ *Boletín de la Universidad de Santiago de Compostela*, Ano 5, nº 17 (1933), 155-166.

empuja y separa de sí con tajamares y escolleras insuperables, por donde trepan la nostalgia aguda y los gritos agudos de los niños del arrabal, en las tardes aburridas y melancólicas, a la hora en que el disco rojo del sol muerde el perfil de los tejados.

En este lugar hay un campo yermo y vasto. Su tierra es plana, seca y dura, como el cemento. La yerba amarilla que crece en ella, no se podría coger con los dedos para arrancarla: es corta, resbaladiza y recia, como el pelo de los perros. Al fondo, las casas corroídas y las fábricas ahumadas, forman una frontera que limita y contiene el ímpetu, la andadura sorda, de esparteña, con que quisiera invadir lo que hay detrás, la alegría clamorosa y ordenada de las calles amplias y luminosas, grata siempre al caminante que llega con los oídos yertos de escuchar la amplitud sin límites de los campos y el eco fatigado de sus pasos. No hay compasión para este vagabundo transido de cansancio. Las fábricas lo miran impasibles, con su mandíbula cuadrada, y las casas miserables, se apoyan unas en otras para reírse juntas de su loca pretensión, con risa carriada y vengativa.

O epílogo leva por título “Diálogo entre un crítico pulquérrimo y el apabullado autor”. É moi posíbel que ese crítico fose o seu amigo Cesáreo Briones Varela, a quen describiría ao principio do diálogo dicindo:

Acércase, con elástico paso de salón, el crítico; la pechera deslumbradora, bajo las solapas negras, y un estatuario reflejo de inteligencia neo-platónica en la frente.

307

Ramos fai unha exposición moi viva das súas ideas neste diálogo, nas que amosa a súa angustia ante a técnica e a idea do universo como unha máquina que asemella á civilización moderna, e conclúe que a civilización da máquina produce unha “patoloxía *fundamental*” ao home. Pero entende que tras iso –o que o home fai coa máquina que crea– a máquina é unha forza da natureza, un movemento subversivo, unha potencia negativa que produce a ruína: non ten paixón. Namorarse dunha muller –sostén– é acercarse á natureza. Ten unha forma luminosamente humana que nos permite saír á superficie abrazados a unha boia salvándonos de sucumbir definitivamente na inmensidade do mar, pero na natureza a humanidade atopa unha maquinaria que leva a un amor monstruoso e estéril:

Pero si se enamora usted de la naturaleza... la que –permítame– no tiene nada que ver con las puestas de sol, la gracia o la fuerza del paisaje, etcétera... Si se enamora usted verdaderamente de la naturaleza, de la maquinaria oculta tras ese telón que han tejido para nuestros ojos educados los artistas

de todos los tiempos... entonces, ya no hay estatua, no hay boya, no hay salvación: lo que desea usted en el fondo es desintegrarse, fermentar, pudrirse, convertirse en fiemo en cieno fértil, entregarse humildemente a la economía primaria que gobierna la combinación de los elementos; se entierra usted totalmente y quiere gustar la monstruosa voluptuosidad de ser digerido y anulado en la matriz del universo.

Y la máquina es la naturaleza, la que está detrás del telón, la prehistoria, la taciturna procesión de los primeros monstruos, que retorna, desnuda la potente osamenta, para destruir con su ciega y sombría regularidad todas las arbitrarias y graciosas creaciones de la fantasía, con que nos esforzamos en hacer de la vida un juego alegre y luminoso...

Mentres a natureza é a lóxica e a racionalidade, a patoloxía pretende un proceso curativo para restabelecer a normalidade, de igual modo que o home fai coa máquina que inventa: quere asemellarse aos movementos fundamentais do universo. A patoloxía, di, é tan “democrática” como calquera código de orde pública, pero descobre que entre a normalidade e a patoloxía existe un espazo que explica ese mundo dos límites que acaba de describir coa morte de Rosa.

308

Afirmo, además, que ese orden, esa normalidad, ese estado de salud que pretende mantener incólume la patología, no son el orden, la salud, la normalidad reales, y que muchos de los que viven fuera de su jurisdicción, están incomparablemente más cercanos al ideal verdadero que los que viven plácidamente acogidos a su tutela. Esto quiere decir que fuera del campo de lo oficialmente sano y lo oficialmente patológico hay una tercera zona donde habitan gentes violentamente sacudidas por cierta especie de desorden, duramente distendidas por innumerables contradicciones interiores. Y que estas gentes, cuya vida íntima responde con su enérgica tensión a la dinámica convulsiva de la vida exterior, son las únicas que viven realmente a la altura –en la profundidad– del mundo moderno, las únicas de quienes podemos esperar una respuesta adecuada a las insolubles cuestiones que él nos propone.

A arte implica desenvolver capacidade para nomear o que está oculto máis alá de calquera principio, porque todo aquilo que non sabemos nomear, clama confusamente dende o fondo de nós mesmos, e Ramos lembra, para facer unha explicación, a súa propia infancia:

Cuando era niño, había ciertos días, acaso ciertas tardes perezosas de verano, en que, en el fondo de la casa, en la penumbra aburrida de la siesta que me vigilaba severa, quieta e impenetrable como una vieja enlutada y silenciosa sentada en un rincón, yo me sentía sobrecogido por una vaga y punzante

angustia, por una ansiedad indefinible. Entonces abría mis cajones, me apoderaba de todos mis juguetes destrozados, de toda la heteróclita balumba de piezas descabaladas e inservibles que con instinto de urraca había ido acumulando. Los examinaba, los inspeccionaba con grave mirada crítica, buscando la mejor manera de sacar partido de ellos, de articularlos entre sí, de combinarlos. Y construía puentes y ferrocarriles... Me entregaba a la técnica, me refugiaba en ella; mientras tanto, mi ansiedad se iba retirando, entristecida, desolada –lo comprendo ahora– dejando dentro de mí una estela de pena y remordimiento... Ahora adultos hacemos lo mismo; nos refugiamos en la técnica, creemos que estableciendo relaciones entre las cosas, comprometiéndolas entre sí, nos libertamos nosotros de todo compromiso. La técnica es el instrumento de aquel apremio e insolencia contra nosotros mismos, lo que nos sirve para ahogar nuestras voces interiores... que acaso son voces de Dioses...

Ao rematar a súa disertación vólvese referir ao seu crítico de quen termina afirmando:

La sonrisa irónica y cortés que flotaba en los labios de éste, se materializa, cristaliza, se despega de la epidermis y se convierte en dos transparentes e irisadas alas de libélula que empiezan a agitarse, a vibrar, con un leve rumor semejante al que producen las paletas de celuloide de los ventiladores de bolsillo, y levantan hacia el empíreo, en un rápido vuelo, la cabeza estatuaría del Crítico.

Sen dúbida Ramos tiña lido *El problema de la angustia*, que traducira José Gaos²⁴ cando escribiu o artigo sobre Sören Kierkegaard. Porque ese é o problema que reflicte, tamén presente na súa obra de teatro referida: o individuo ante os límites da vida, o home ante o dominio que ten sobre el o automatis-

---

²⁴ Referímonos a edición, S. Kierkegaard. 1930. *El problema de la angustia: una sencilla investigación psicológica orientada hacia el problema dogmático del pecado original*. Madrid: Revista de Occidente. Non é a primeira tradución de Kierkegaard ao castelán, xa en 1922 Valentín de Pedro traducira *Forfærerens Dagbog*. (Vid., S. Kierkegaard. 1922. *Diario de un seductor*. Madrid: Sucesores de Ribadeneira). Esta obra seguramente tamén a tiña lida Ramos cando escribiu *Un suceso en los arrabales*. É posíbel que coñecese outras obras de Kierkegaard en alemán, francés ou italiano que xa entón circulaban por España, como *Öieblikket* [O instante] que apareceu en versión alemana, *Der Augenblick*, en 1909; *Enten/Eller* [Ou o un ou o outro], na edición de Eugen Diederichs como *Entweder/Oder* de 1922, así como *Stadier paa Livets Vei* [As etapas do camiño na vida] *Stadien auf dem Lebensweg*; *Frygt og Bæven* [Temor ou tremor] como *Furcht und Zittern* en 1923 ou *Christelige Taler* [Discursos cristiáns] como *Christliche Reden* en 1929, polo mesmo editor. Tamén puido coñecer, *In vino veritas*, na súa tradución francesa de 1933, que xa tiña unha versión italiana de 1910, ou *Gjentagelsen* [A repetición] publicada en 1933 en París, entre outras. Coido que o coñecemento que tiña Ramos de Kierkegaard non se circunscribía ás dúas obras que entón estaban traducidas ao castelán.

mo da técnica, a iniciativa individual fronte ao determinismo da natureza, a antinomia entre a racionalidade e a espiritualidade, a ambigüidade da paixón na que o obxecto é sentido, ao mesmo tempo, como algo alleo e propio. Denota ademais que coñecía moito o pensamento de Nietzsche e Keyserling, e que tiña lido a Husserl e Freud. Das súas reflexiónes neste artigo pódense destacar moitas cousas pero coído que con dúas, aproximamos o seu pensamento aos debates que mantiña naqueles momentos cos seus amigos, e moi particularmente ás conversacións con Dieste nos descansos das sesións das misións pedagóxicas. Refírome á súa reflexión sobre o lugar que ocupa a “técnica” na construción da cultura urbana moderna e a significación do “guiñol” como conxuro contra as forzas indómitas da natureza.

Case no principio do artigo, Ramos refírese as xuventudes modernas que viven nun tempo, no que o ritmo do Tempo se rompe: os acontecementos precipítanse e atropélanse, mentres se estende un rumor crecente de masas inxentes que caen ao chan, e o mecanismo total acelera os latexos e estreita o círculo do seu funcionamento nunha vertixinosa tendencia cara ao centro do automatismo que impide responder aos designios da conciencia. Pensa, baseándose nesta idea, que a xuventude chega ao mundo en condicións de máxima accesibilidade aos obxectivos que queira propoñerse, porque o mundo se lles ofrece como un puro catálogo de solucións no que a única condición é non pedir nada que non estea de antemán inscrito nel, e di:

Este mundo resuelto es el mundo urbanizado, producto de la técnica que ha desterrado todo vestigio de la naturaleza, allí donde esta no se ha dejado someter a orden y simetría –gran triunfo, sin duda, si con él no se hubiesen disipado todas las formas simbólicas, todas las referencias a lo trascendente que en la naturaleza residen y se evidencian cuando ella es considerada como antagonista del espíritu, como estímulo y palenque, a la vez, donde éste desarrolla su actividad y se realiza y afirma o confirma, dotando de existencia a lo que por sí solo no podría salir de la esfera de la posibilidad. Las juventudes modernas al salir a la vida, desde la terraza de un rascacielos, como desde la regularidad garantizada de la ciencia oficial, o de la comodidad racionalista de un postulado de Marx, atalayan, victoriosos sin lucha, el vasto lomo de la naturaleza subyugada.

Consideraba que a vida “superurbanizada” era unha vida “superespiritualizada”, e que no mundo moderno o espírito se expresaba como técnica que unha vez recibido o primeiro impulso se orienta cara ao “inespiritual”, xirando en formas xa prescritas, e impedindo que a vida se desenvolva como escena trágica

en sentido dionisiaco para se despregar no recinto pechado e mesurado dun “guiñol” onde todo acontecemento está suxeito a pausa e onde toda acción pode ser regulada. Mais pensa que non lle falta grandeza a este escenario, xa que baixo o seu teito todas as inxentes realidades da natureza son substituídas por alegorías, fórmulas ou esquemas de enxeño, excluindo o Destino que brama sempre dende fóra, pero sen ameazar as persoas, senón facéndoas revisar a conexión dos elementos interiores, cumprindo unha tarefa pedagóxica: desfacer o automatismo da técnica para poñela ao servizo da iniciativa. Posibelmente só por estas dúas ideas Antonio Ramos Varela merece ser estudado e recuperado.

Os escritos inéditos de Antonio Ramos Varela

O conxunto de escritos inéditos que se conservan no arquivo de Cesáreo Briones, de carácter filosófico e literario, amosan as inquietudes deste intelectual moi imbuído nas ideas de Kierkegaard, Nietzsche e Husserl, e coma eles, utiliza as veces expresións agudas, paradoxais e rotundas. É un conxunto de documentos fragmentados, nos que en poucas ocasións se conserva o texto completo, pero coidamos que é importante, aínda así, dalos a coñecer. Non só é un narrador, é tamén un escritor *poiético*, no sentido defendido por Jauss²⁵, que observa a Humanidade como saído dela, tratando de entender cara a onde vai o mundo. O *Boletín Galego de Literatura* ten a honra de dálos a coñecer despois de tantos anos de esquecemento, recuperando a memoria dun intelectual galego valioso.

Neste número comezamos por presentar dous textos que expresan moi ben o seu mundo interior de ideas, engadindo claves ás dúas obras publicadas que acabamos de comentar. O mundo como unha máquina, excesivamente racional, que nun momento racha liberando enerxías do tártaro que nos devolven a un primitivismo tráxico; e o orixinal estudo que fai sobre a consecuencia dunha carambola, que nos leva a pensar se podemos rebelarnos contra a perfección, como as mulleres de pel engurrada que se rebelaron contra a fermosura de Rosa.

Eugenio Otero Urtaza

Universidade de Santiago de Compostela

---

²⁵ Referímonos á súa capacidade de vincular a praxe artística coa praxe social. Vid. a tese de doutoramento de Lourdes Otero León. 2008. “Experiencia estética y razón práctica en la hermenéutica literaria de H.G. Gadamer y H.R. Jauss”, Universidad de Valladolid.

LA MÁQUINA

El horror de la vida del hombre radica en la máquina: es necesario repetirlo con suficiente fuerza de convicción, aunque haya muchos hombres “inteligentes” dispuestos a sonreír. El mundo cuenta con numerosos hombres inteligentes, pero no son ellos los que hayan dado un solo paso hacia la solución de ningún problema real y hoy desde los sectores más opuestos del área donde se desarrolla la lucha social, se lanza contra ellos la misma acusación de esterilidad, de ceguera e impotencia, el mismo violento desdén. Esto de dentro del esquema de la razón; la realidad surge y se afirma en el mundo con más espontaneidad ineluctable que impresiona directamente al espíritu, estremeciéndolo con una inmediata y arrebatadora conmoción ontológica, con la emoción inconfundible y soberanamente convincente que produce la presencia inequívoca del ser. Y todo esto se desarrolla y se consume sin que la razón tenga en ello la menor participación. Por eso hoy ha surgido en el mundo un tipo de hombre brutal y seguro de sí mismo, desprovisto de todo refinamiento espiritual, exento de complicaciones intelectuales, que proclama “la sencillez de los hechos” y en realidad domina y conduce los acontecimientos, con un poder que parece inexplicable. Y es que este hombre, en un mundo que toda ordenación y organización realista ha sido suplantada por las abstracciones, por los esquemas artificiales de la razón, que solo admite lo “inteligible”, llega en el momento crítico en que el espontáneo e inagotable proceso de afloración y acumulación de realidades no reconocidas y convalidadas por la razón, alcanza en el subsuelo social una tensión explosiva y su alma rudimentaria y ciega, como un ser de las épocas primeras del planeta, pero desnuda y fluida, descubre como un sismógrafo o un péndulo magnético, el estado de presión subterránea y comprende que liberta un leve esfuerzo para desencadenar sobre la sociedad un poderoso desbordamiento de energías elementales que pueden dislocarlo todo, desde los cimientos y llegar hasta restablecer sobre el planeta el remoto y metálico clima prehistórico que su alma en profundo estado de regresión, anhela con secreta nostalgia. Una potente emoción de tenebrosa grandeza emana de este designio y los espíritus hastiados y ensombrecidos por el tedio de una vida vacía se dejan arrebatar fácilmente por ella. Mientras tanto, los “hombres inteligentes” observan el fenómeno desde la ventana de su gabinete y especulan ingeniosamente sobre él, pero su palidez y el cansancio elegante de sus ademanes, denuncian claramente su verdadera situación ante la energía torrencial que desencadenan los nuevos acontecimientos.

La máquina es una enorme mentira, aunque podría ser una grande y reparadora verdad. Hace tiempo que el hombre necesitaba un descanso, un alto en su carrera

desenfrenada, un domingo en su vida, para detenerse con serenidad ante sí mismo y reconocerse, descubrir su identidad. Porque el hombre no es aún más que el Gran Desconocido, que pisa el planeta armado de un poderío inaudito y produce entre los demás seres el asombro, el terror y la destrucción. Por eso soñó la máquina. La máquina debía traer la liberación; todo el automatismo interior del instinto debía ser descargado en ella. Sólo entonces podría elevarse verdaderamente sobre la naturaleza, hacer de su vida el domingo de la Creación, el día dedicado a la contemplación de la Obra.

IRONÍA Y ÉNFASIS

Bajo la luz copiosa de una lámpara central, la mesa de billar es una alusión campestre, apasionada como una siesta entre la hierba, donde –en análisis minuciosos– germinan inauditos lugares líricos.

Las tres bolas, rojo brillante y blanco marfil, inmovilizadas en una dispersión siempre llena de gracia, que les viene de la pulcritud y levedad de minué con que la esfera pisa el suelo, y de la veleidad que reside en su forma: sonriente por igual a todas las cosas y, por eso, esquiva a todas. La mesa de billar es –a vista de pájaro– una arcadia de estampa dieciochesca.

Por ello y por lo que tiene de matemática, lindo y estricto escenario donde observar la ironía.

El taco avanza entre bastidores, avieso como un traidor de melodrama, cauteloso, furtivo; súbitamente se precipita sobre una bola blanca. Esta corre hacia su hermana en color y, al incidir en ella, se desvía para chocar con la roja. Después de lo cual, deja fluir el residuo de movimiento en un meandro indeciso, inapetente.

Esto último es un indicio que suscita nuestras sospechas respecto a la lealtad de su manera de conducirse. Nos inclina a suponer que, desde el primer instante, abrigaba el propósito de encontrarse con el mingo y que el ademán decidido con que se dirigió a la otra bola, no era más que una ficción.

Las observaciones posteriores confirman la sospecha. Y el caso es que, a pesar de lo que hay de vituperable en tal solapado proceder, se nos hace especialmente simpático. Necesario será, pues, que tenga una justificación, porque es tan frágil la gracia de una bola de billar, que no soportaría sin quebrant el adusto peso de una condenación ética. Adusto... ¿estará explicada nuestra simpatía por la ligereza con que la risa elude el tardo amago de la adustez? Ciertamente, no: tan solo es torpe y adusta la gravedad farisaica; lo otro es sobriedad: ágil, y, al fin, de esta es juvenil hija la gracia.

Entonces, inquiramos. Por de pronto, La bola de billar ¿puede errar en su empresa? La exactitud de su esfericidad, ella la siente y por su virtud se decide; en lo que atañe a la precisión de la mesa, está segura de que puede tener confianza: la bola de billar es infalible. Y en esto encuentra su primer apoyo nuestra favorable predisposición: no es taimada cautela lo que inspira su conducta.

Acaso todo proviene del exceso de seguridad que la induce a procurarse un excitante, a suscitar ansiedad con la presunción de fracaso que sugiere la deriva inicial. Pero entonces pensamos que debería proponerse otro objeto capaz de absorber mejor su habilidad vacante. Y como no lo hace, tenemos que atribuirle un carácter averiado por los

estigmas del tedio, lo cual nos repugna más que nada ¿no está la bola de billar llena de alacre y brillante vitalidad?

Pero, bien mirado ¿Tenemos razón en imponerle tal exigencia? Es preciso reparar en que nuestro sujeto no se ejercita sino sobre otro de su misma categoría, con lo que se somete a un típico precepto deportivo. Por tanto aquella es exorbitante.

Encontramos, pues, que la bola de billar “se conoce” a priori poseedora de un remanente de destreza sobre la que reclama su propósito, y hace inversión gratuita de él, en perfecta licitud, ya que no le es dado acometer ninguna empresa que sea más gravosa para su capacidad.

Para descifrar el último sentido de tal juego y tal justificación, deberemos apelar a un recurso parecido al que usaba el trágico griego. Elevemos a tragedia la comedieta lozana, introduciendo en su argumento el Hado. Porque sin salirnos de la “psicología” de la bola, del círculo de sus determinaciones internas, nos sería imposible hallar un fundamento plausible para su modo indirecto de acción; aquellas imponen a ésta la ley del menor esfuerzo y, por tanto, la trayectoria en línea recta.

Con cuyo objeto, sírvanos de un signo provisional de generalización metafísica, que formularemos así: Todo “objeto animado” en cuanto tal, está sometido sin apelación a la “voluntad” superior que le suministra su energía; la cual voluntad nada puede recibir de él, puesto que todo se lo da. Nada, si no es cierta manifestación de amor, cierta gesticulación gratuita y propicia en que el sujeto sumiso invierte, liberalmente, una porción de la generosidad que fluye sobre él.

Gratuito: gracioso. Gracia, acto de liberalidad; gracia mística, gracia estética. Con el diccionario a la vista, podemos someter a un cubileteo estos conceptos y obtendremos un compuesto bastante homogéneo y, sobre todo, muy de acuerdo con las prescripciones de la Higiene. ¿Confuso, impulcro? Acaso, acaso... pero después de las síntesis vigorosamente abstractas que enrarecen la atmósfera del espíritu hasta volverla irrespirable, tal vez no sea vano ensayar una nueva forma de rigor que no tenga por módulo único el a priori absoluto, sino también cierta adhesión a los hechos que significaría la entronización del “a priori histórico” con lo que conduciríamos esta ciencia (la Historia) a un papel de verdadera utilidad, haciéndola equivalente en rango a la Física, que formula dictados inapelables sobre las cosas. Es decir, operando sobre el caudal de experiencia humana que aquella representa, lo esgrimiríamos como signo de ecuación entre la norma racional y las imposiciones empíricas, creando así la verdadera Antropología, no precisamente mecanicista, pero sí bastante “egolátrica” para cimentarnos con firmeza en el sereno punto medio que nos corresponde, entre lo empírico y el objeto de la especulación pura.

No se trata aquí de examinar el tema con el detenimiento que requiere, pero cabe anticipar, en tono hipotético, que el método de tal sistema tomaría ejemplo de lo que la

trigonometría representa, en cierto modo, respecto de la matemática, y hallaría su material primario en la diferenciación de los sexos, confiriendo a tal hecho la importancia metafísica que reclama.

Séame permitido hacer una digresión, antes de entrar en el tema del presente trabajo.